

Дирк Ошман
ИСТОК:
ЗАПАДНОНЕМАЧКА ИЗМИШЉОТИНА

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала
Dirk Oschmann
Der Osten: eine westdeutsche Erfindung
Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin 2023

Превела са немачкој
Бранкица Јовановић

© Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin 2023
Задржана сва права
Изричито задржавамо право коришћења наших садржаја
за текст и претрагу података у смислу § 44b UrhG

Дирк Ошман

**ИСТОК:
ЗАПАДНОНЕМАЧКА
ИЗМИШЉОТИНА**

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Истинне нишѣа не їубе њиховим записивањем.

Хегел

Све їрећуїане истинне їостїају оїров.

Ниче

Мом деди
Оскару Фишеру (Велфс 1917–1999)

И мом ментору доктората
Готфриду Вилемсу (Бибернхајм 1947–Јена 2020)

за успомену

Садржај

Предговор	11
1. Коју историју желимо да испричамо?	13
2. Почети: Све најбоље ствари се догађају три пута.....	22
3. Ко сам или шта сам ја?	36
4. „Исток“: Игре приписивања особина и есенцијализације.....	61
5. Исток Истока: Саксонија.....	98
6. Двоструки морал и лицемерје	105
7. Сметња и пометња: Реакције на чланак у ФАЗ-у.....	110
8. Уметност на Истоку, „Све је то идеологија“	123
8.1. Брисање сећања на текстове.....	123
8.2. Брисање памћења сликарских дела.....	130
Кратка студија случаја: Волфганг Улрих против Неа Рауха.....	132
9. Говор и говорници: „Јадање“	141
Литература.....	159
Напомене.....	163
Регистар личних имена.....	179

Предговор

Ова књижица пред читаоцем проширена је верзија чланка о унутарнемачком замешатељству, који сам објавио 4. фебруара 2022. у листу *Франкфурџер алѐмајне цајџџунѐ* (*Frankfurter Allgemeine Zeitung* – ФАЗ) под насловом *Како је Зајџаг измислио Исџок*. Врста и бројност јавних и приватних реакција на њега приморавају ме не само да допуним аргументације, већ и да прецизирам и осветлим и предисторију и постисторију овог чланка. Осим тога, поједина његова погрешна тумачења изричито и априорно ми намећу противљење тврдњи да сам се у њему залагао за специфичан „источни идентитет“. Напротив! Овде се ради, искористићу један појам француског филозофа друштва, Жака Ренсијера, управо о дезидентификацији. Осим тога, овом чланку су повремено приговарали и „недостатак диференцирања“. Дифернцирање овде не значи ништа друго до непостојање жеље да се од многобројног дрвећа види шума. А јесте крајње време да у сећање призовемо и шуму.

Ово ми се чини утолико важнијим што се у овој књизи ради и о стању кризе саме демократије, штавише о њеним шансама да преживи у Немачкој. Којом брзином се у Немачкој могу нанети штете демократији, нажалост, могли смо последњих година да видимо у нама непосредно суседним зељама, а да и не говоримо о порасту броја диктатура широм света. Међутим, уколико се у Немачкој не буде водио суштин-

ски другачији дискурс о „Западу“ и „Истоку“, ако пре свега не узмемо у обзир да више од 30 година не престаје систематско изопштавање и радикално политичко, привредно и друштвено запостављање Истока, ова земља неће имати никакве изгледе за дугорочну друштвену стабилност. Зато морамо да коначно схватимо до које тачке смо у међувремену стигли. Ову тачку треба оштро препознати. При томе, ствари су потпуно јасне и ми бисмо морали да о њима, бар једном, слободно проговоримо. Дакле, у суштини ја и не говорим ништа ново. Све то смо могли да знамо, да смо хтели да знамо. Међутим, можда ће нам успети да понешто *кажемо на нов начин*.

Дирк Ошман
Лајпциј, новембра 2023.

1.

Коју историју желимо да испричамо?

*Преко железничких шина за превоз угља,
југоисточно од села ненасељеног села,
дубоко у зараслој удолини,
нејасно уз пројалу ораду
почињао је простор који је био Исток
и није се некажњено залазило у овај предео.*

Волфганг Хилбиг:¹ *Стара црејара*

Размишљања у овој књизи изнета су пред публику у различитим формама: предавањима, дискусионим кружоцима а нарочито у форми поменутог чланка у ФАЗ-у. Очито се део њихових слушалаца или читалаца осетио нападнутим те су реаговали огорченом галамом зато што су, уплашени, били истерани из својих, само привидно по себи разумљивих тумачења у која су се једном заувек удобно сместили, што се могло предвидети. Оно што овде није могло да се предвиди било је да ће се понешто од реченог схватити *сујројно* од његове интенције. Зато је било неопходно да се отклони одређени степен нејасноће како би се искључила свака врста неспоразума. При томе је неопходно да нагласим чињеницу да сам у овој књизи покушао да *оишем са-*

¹ Волфганг Хилбиг (Wolfgang Hilbig), немачки песник и писац пореклом из НДР-а, носилац бројних значајних књижевних награда за књижевност. (прим. прев.)

дашње сћање, садашњи животи, наравно, са освртом на наше различите прошлости без којих се наша садашњост никако не може објаснити. При томе, мој опис стања свакако не поставља питање у складу са преовлађујућим маниром о наводном пољу проблема „Исток“, већ мења перспективу ка пољу проблема „Запад“, и још тачније, ка питању начина на који Запад перципира и дискурзивно обрађује Исток. Услед овакве реконструкције механизма приписивања својстава Истоку, подешеног да делује на дуже стазе, мој сазнајни интерес се усмерава на предрасуде, стереотипе, ресантимане, шематизације и друге дискурзивне обрасце као и на последице ове имагологије¹ ио заједнички животи у Немачкој.

Иако се на први поглед некоме може учинити да није тако, ипак се ови извештаји о сћању ствари неће бавити међунемачком нарцисоидном забавом. Уколико неко буде сматрао да сме себи доуштити да ми управо то подметне, неће схватити озбиљност сћања, а пре свега неће схватити разлоге збој којих све више људи окреће главу од демократије не само на Истоку, већ и на Западу и уопште у читавом Западном свету. Немачко-немачка ситуација је само специфичан случај, настао услед историјских и просторних предуслова, он је специфичан случај последица глобализације ио Западна друштва. Друштвени конфликти који овде преовлађује испољава се у свеукупним разликама између Западне и Источне Европе – као дубока разлика у бојастиву, моћи и међусобној комуникацији. Такође, као сличне зајачамо и разлике у САД, Енглеској, Француској и Италији. У САД су сукоби обала и *fly over country* (земља прелета, овде: унутрашњости), у Енглеској се сукобљавају *anywheres* са *somewheres*^{II} (Дејвид Гудхарт).^{III} Тако у Француској централ-

^I Имагологија је истраживачка грана која у фокусу има проблем креирања идентификацијских модела из којих настају поделе на „нас“ и „њих“, „пријатеље“ и „непријатеље“... (прим. прев.)

^{II} Енг. *anywheres* – где год, ма где; *somewheres* – негде (прим. прев.)

^{III} Дејвид Гудхарт (David Goodhart), британски публициста. (прим. прев.)

ну улогу игра разлика град–село, у Италији давнашња разлика између Севера и Југа. Уопште изгледа да је разлика град–село главни фактор у процесима поделе друштава. Такође и у Немачкој, зато што се политика у много случајева води у корист високо образованих и стога мобилних елита великих градова¹ које гурају глобализацију, док се остали, „они из провинције“, осећају заборављеним – због чега су и гласали за Трампа, или Мари ле Пен, или за Брежит, што показују анализе понашања бирача. Ово важи и за немачки Исток где се налазе велики градови Лајпциг, Дрезден, а уколико смемо да међу њих убројимо и Берлин, нису могли да се претворе у тврђаве АфД-а. Али ипак, тамо где се интереси великог дела грађана не заступају у одговарајућој сразмери и где они сами доживљавају да нису довољно репрезентовани у дискурсу друштвене стварности, демократија добија суштински проблем са собом. Ако политику обликују висококвалификовани само за висококвалификоване, онда то у суштини постаје узрок што се у Бундестагу учешће оних са матуром или без завршених студија током столећа свело на минимум.

Одлучити се за опис ситуације увек значи причање неке приче. Али, која прича би то требало да буде? Она доминантна и искључиво оријентисана према Западној Немачкој гласи да је подела Немачке на СРН и НДР¹ уследила као последица Другог светског рата, при чему је СРН остала и даље „Немачка“, док се НДР појављивала као „Источна зона“ или просто као „Зона“. После пада Берлинског зида 1989. НДР је, према члану 23,^{II} „приступила“ СРН-у и отада је и у јавном простору означавана као „Исток“ који мора да достигне ниво „Запада“ и да се тако „нормализује“. Тако је бар гласила званична верзија.

¹ СРН – Савезна Република Немачка (Западна Немачка), НДР – Немачка Демократска Република (Источна Немачка). (прим. прев.)

^{II} В: на стр. 148, члан 146. устава. (прим. прев.)

У једној анегдоти, дакле једној *true story* (истинита прича), пуној друштвене енергије, један Западни Немац каже једном Источном Немцу коме је „преузео“ жену: „Прво смо вам узели државу, потом радна места, а сада и ваше жене!“ Тако се ова разлика представљала у сфери приватности: макро-историја није могла да се краће и јасније преведе у микро-историју.

Околност да се немачка историја, између 1945. и 1990, поделила на две, постаје одмах јасна када схватимо у којој мери многима представља проблем да и НДР појме као део свеукупне *заједничке* историје. Међутим, подела историје наставила се и после поновног уједињења Немачке, и то не једино због очигледне међусобне разлике Запада и Истока. Наиме, историја старих савезних покрајина прихватала се као репрезентативна *нормална* и *нормативна* историја, док је историја нових остала такорећи привезак који напоредо звецка: Оне на неки начин припадају једној историји, али, опет, и не припадају. Хоће ли се овакво стање наставити или ћемо стићи до оне тачке када ћемо причати једну, у себи несумњиво *различиту*, али ипак *заједничку* историју? Један реномирани, и истовремено можда чак и добронамеран, историчар савременог доба саветовао ме је да никако не користим „велики наратив“, и да је сасвим довољно да испричам различите мале, хетерогене приче. Како је само добро што смо сви читали Лиотара и школовали се на постмодерни! Па ипак, остаје и даље отворено питање: Какав је међусобни однос наводно бројних малих прича? Ни у ком случају није равноправан зато што ће се нека „мала“ прича временом наметнути као „велика“, а можемо се и опкладити да она неће бити написана из источнонемачке перспективе, и то не само због тога што на немачким универзитетским катедрама за савремену историју сада скоро да нема ни једног професора источнонемачког порекла. Очигледно је да смо ми принуђени да сами причамо приче не бисмо ли разумели сами себе. Само, ко сме да

прича једну или многе приче? И из чије перспективе? Ако управо *зайааднонемачки* историчари, као надлежни професионалци свог предмета, по правилу пледирају да се одрекнемо заједничке историје, то такође значи да Запад ни под каквим условима неће пристати да му се одузме суверено право на њихово тумачење, а тек неће хтети да се упусти у другачију перспективу. Међутим, потпуно је свеједно да ли ће тада Исток са своје стране причати своју причу, такорећи са породилског стола, зато што она, уколико уопште и буде испричана, неће бити уважена. Очигледно је да ће пре прегледно подељена унутарнемачка географија позвати на необавезно дељиву и подељену историју. Уколико и не дођемо до тачке да схватимо као *заједничку историју своју* после 1945. и још више после 1990. *раздвојену* историју, онда ћемо и у будућности остати трајно подељена земља. Тако ће се и у будућности наставити подела из прошлости и садашњости.

При томе желим унапред да наведем да не потичем из круга политиколога, нисам ни социолог, нити историчар, већ да изучавам књижевност. Теме којима се бавим уз неколико изузетака спадају у немачку књижевност између 1750. и 1933; моје истраживачко интересовање је, дакле, далеко од тема ове књиге. Овде говорим као лаик, чија експертиза почива једино на томе што сам одавно посматрач-учесник догађаја. То, такође, значи да о себи говорим применом посебног поступка какав познајемо из етнографије, у коме се повезују моја аутобиографија и моје сведочење као учесника. Да овај приступ повезивања индивидуалних и колективних трајекторија² и те како може допринети разумевању, показују нам релевантне књиге социолога попут Пјера Бурдјеа (Pierre Bourdieu) и Дидијеа Ерибона (Didier Eribon) из Француске или Оскара Негта (Oskar Negt) и Стефена Мауа (Steffen Mau) из Немачке.³ То показују и нове ауторефлексije попут оне Ани Ерно (Annie Ernaux), Герхарда Нојмана (Gerhard Neumann) или Кристијана Барона (Christian Baron).⁴ Ово пове-

живање субјективне и друштвене анализе може се према Хегелу и филозофски легитимисати. Он, наиме, тврди да морамо бити крајње *субјективни* да бисмо постали потпуно *објективни*, јер се у Посебном може утврдити оно Опште.

Осим тога, овде такође желим да унапред напоменем да ћу консеквентно говорити о Истоку и Западу, о нултом и првом, о црном и белом. *Tertium non datur.*¹ Уместо диференцирању и релативизацији даваћу предност претераном наглашавању, шематизовању и персонификацији, како би се препознало оно што иначе, у најбољем случају, може остати нејасно, ако не чак и невидљиво. Ова књига се бави нашом савременошћу, дугом око 30 година после приступања НДР-а БРД-у, и то не само ситуацијом с почетка 90-их година. У то време су постављане одлучујуће скретнице које ће опредељивати наш живот не само до данас већ и на дуже стазе. Данас су ствари такве, зато што су таквим *настајале*, али превасходно и због тога што се о њима тада углавном *сјоразумевала* и *одлучивала* западнонемачка страна.^{II} Далекосежност ондашњих одлука често је тек сада, у ретроспективи, постала видљива, што одговара речима Сјерена Кјеркегора (Søren Aabye Kierkegaard) да нужно живимо унапред, а да разумевамо тек уназад. Из Западне перспективе се подразумева да су редови речи Исток/нулто/црно, на једној, и Запад/прво/бело, на другој страни, природан ред ствари, зато што је Исток из ове перспективе једино бучан, мрачан, примитиван, другачији од Запада који је, пак, хармоничан, светао, култивисан и идентичан са самим собом.

Стога се, свесно одричем сваке релативизације и диференцијације. Бескомпромисност оваквог опозитног држања одликава једино ону немилосрдност разлика, које постоје најмање

¹ Лат. *Tertium non datur* – Треће није дато. (прим. прев.)

^{II} Сада ће ми као контра-аргумент изнети Биргиту Бројер и Ангелу Меркел. Управо су њих две потпуно различити изузеци који потврђују правило. (прим. аут.)

30 година, тачније од 1945, у јавном простору и одликују немачко-немачки дискурс. Кристоф Хајн (Christoph Hein) у својој најновијој књизи ово означава као „последњи немачко-немачки рат“.⁵ Да контраст учиним одмах видљивим цитираћу новинара и публицисту Арнулфа Баринга (Arnulf Baring) који је 1991, у једном разговору са издавачем Волфом Јобстом Зидлером (Wolf Jobst Sidler) овако описао Источне Немце: „Режим је у времену које је трајало скоро половину столећа, попатуљчио људе и уништио њихово васпитање, њихово образовање. Његов циљ је био да сваки човек постане само точкић у механизму, невољни помагач. То што неко данас себе назива економистом, педагогом, социологом, или чак и лекаром или инжењером, уопште не значи ништа. Његово знање ја на дуже стазе неупотребљиво [...] многи су због мањка знања и даље неупотребљиви. Они једноставно нису научили ништа од онога што би могло да допринесе тржишној привреди.“⁶ Баринг је очигледно за овакву своју тврдњу 2004. и добио *Евройску награду за културу у Јолијици*, а 2011. *Велики Савезни крст за заслуге*. На претећу „опасност од поисточења СРН-а“ – поново се оглашава Зидлер – у суштини треба одговорити „покретањем колониста“ које ће предводити немачки чиновници: „Уствари, морало би да дође до нове сеобе на Исток“.⁷ Ово неоколонијално упутство за деловање, које се у међувремену успешно претворило у конкретну реалност наше садашњости, у наставку је гласило: „Збиља се ради о једној дугорочној рекултивизацији, о задатку колонизације, о новој колонизацији Истока“.⁸ При томе се одмах незадрживо пробија и Зидлерово дивљење Трећем рајху који је по њему [био] „једна доиста изузетно модерна држава, у више аспеката најсавременија држава Европе, уколико на њу гледамо изван оквира моралног становишта“⁹ Управо тако: *Изван оквира моралног становишта*. Уз ову, слаже се и његова тврдња „да је после 1945. Запад морао да уклони једино Хитлера и његове инструменте

владавине, врх партије и СС, па да се из свих ратних разарања појави једно суштински здраво друштво.¹⁰ Доиста величанствено, овако нешто не може ни да се замисли, али зато може да се званично јавно награди. Зидлер је већ 1995. добио *Савезни крст за заслуге са звездом*, а 2002. *Националну награду Немачке националне фондације*. По томе се види чијег је духа до данас чедо држава која таквим људима омогућава доделу оваквих признања.

Омаловажавајуће изјаве ове врсте ни у ком случају не опадају прошлости, већ се настављају и у непосредној данашњици. Тако се Арним Лашет (Arnim Laschet), донедавно председник ЦДУ, у једној емисији АРД-а још 2016. толико занео, да је тврдио како је „НДР уништила разум људи [...] све њене области нису научиле да поштују друге“.¹¹ Толико далеко је отишао презир овог политичара који не само што је предводио једну свенемачку партију, већ је требало да постане и Савезни канцелар. А и то што недељник *Ди Цајт* (*Die Zeit*) више од 10 година објављује рубрику „Време на Истоку искључиво за простор Истока“, потенцирајући одлучну склоност према извештавању из посебне зоне, којом се управо цементира подвојеност.¹² На равни приватног, разлике између Запада и Истока ретко да могу бити релевантне или да играју некакву улогу. Али, јавно и уопште у погледу историчности самосвести, овај расцеп се није променио, или још тачније речено: није се ни у чему променио. При томе Запад себе разуме као *норму*, док на Исток гледа као на *одступање од норме*, као на *ненормалност*, *ненормност*. Исток се појављује као чир на телу Запада, који му причињава бол и кога не може да се реши. Због тога он смета западњонемачком консензусу око доброг осећања и дискурса, и то по правилу нарочито онда, када чир поново заболи, односно када неко са Истока проговори. Међутим, Запад мора да схвати да он није „норма“ и да уопште није „нормалан“, већ да је он „Запад“ и да је, као и све друго, подједнако партикуларан и обележен.¹³